

Zbyněk VYDRA

Carevič na cestě Evropou. Alexandr Nikolajevič a jeho korespondence s Mikulášem I. v letech 1838–1839

Abstract: *Alexander Nicolaevich, the heir of the Russian imperial throne, later the Emperor Alexander II (ruled 1855–1881), made a long journey through Europe in 1838–1839. Article, based primarily on the correspondence between Alexander and his father Nicholas I, is focused on this journey as a part of the prince's preparation for his future reign, in the context of the other journeys of the Romanov family and Russian nobles through Europe.*

Keywords: *Russia – 19th century – cultural history – Romanov dynasty – Russian nobility – history of travelling*

Více než rok, od června 1838 do poloviny července 1839, projížděl Evropou velmi vznešený cestovatel, následník ruského carského trůnu Alexandr Nikolajevič, budoucí car Alexandr II. (vládl 1855–1881). Svou přítomností poctil Švédsko, Dánsko, většinu německých států, téměř všechny italské státy, Rakouské císařství, Nizozemsko a Anglii. Cesty příslušníků romanovské dynastie do Evropy nebyly od časů napoleonských válek ničím mimořádným. Naopak, díky příbuzenským vazbám na řadu evropských dynastií se vydávali Romanovci do Evropy každým rokem a 19. století pro ně bylo stoletím cestování.¹ Výprava careviče Alexandra byla však v kontextu ostatních romanovských cest záležitostí vpravdě výjimečnou.

Pouť Evropou byla součástí systematické přípravy careviče na budoucí vládu. Dne 2. května 1838 dostal dvacetiletý Alexandr cestovní instrukci (*Instrukcija dlja putešestvija*). Bylo tomu přesně rok poté, co zahájil velkou cestu po Rusku.² Tentokrát se měl seznámit s „vnějším světem“. V romanovské dynastii se nejednalo o běžnou záležitost. Nepočítáme-li Petra I., jenž stojí mimo jakékoli srovnání, a Pavla I., cestujícího do Pa-

1 Igor ZIMIN, *Povsednevnaja žizn' Rossijskogo imperatorskogo dvora. Vtoraja četvert' XIX – načalo XX v. Vzroslyj mir imperatorskich rezidencij*, Moskva 2010, s. 183–184.

2 Srov. *Venčanije s Rossijej: Perepiska velikogo knjazja Aleksandra Nikolajeviča s imperatorom Nikolajem I. 1837 god*, red. Larisa Georgijevna Zacharova – Ljubov I. Tjutjunnik, Moskva 1999.

říže (1782), Romanovci se v 18. století nevydávali „na zkušenou“ do zahraničí.³ Dlouhou dobu necestovali po Evropě ani ruští šlechtici.⁴ Změnu přinesly napoleonské války. Zatímco car Alexandr I. opouštěl Rusko hlavně kvůli politickým a vojenským záležitostem, Mikuláš I. byl prvním Romanovcem, jehož cesty po Rusku a do zahraničí byly plánovány jako součást výchovy, byť nikoli přímo přípravy na vládu.⁵ Přesvědčen o užitečnosti takové poznávací cesty pro budoucího cara, zaujal stejný postoj k výchově vlastního syna.

Průběh cesty můžeme zrekonstruovat díky pravidelné a intenzivní korespondenci mezi carevičem Alexandrem a carem Mikulášem I. Celkem devadesát šest dopisů má podobu deníku, každý z listů vždy shrnuje události několika dní. Padesát jedna dopisů napsal carevič, čtyřicet pět car. Dopisy jsou psány rusky, pouze místy se v nich vyskytují francouzské slovní obraty (častější u cara).⁶

Carevičovy dopisy informují o širokém spektru činností a nevynechávají nic z každodenních aktivit. Fakticky se jedná o „raporty“ potvrzující, že cesta probíhá podle plánu a cestovatel plní zadanou cestovní instrukci. Řada událostí a činností je pouze zmíněna, aniž by se autor rozepisoval o detailech. Co nebylo řečeno v dopisech, doplnil a rozvedl podrobný deník (*Žurnal putešestvija za granicu*), který vedl člen carevičova doprovodu kníže Vasilij A. Dolgorukov.⁷ Carevičův doprovod tvořilo minimálně devět mužů, větší-

3 Pavel I. navštívil Paříž spolu s manželkou Marií Fjodorovnou. Cestovali pod snadno odhalitelným inkognito jako „hrabě a hraběnka ze Severu“. Konfrontace s dvorskou kulturou ve Versailles ovlivnila Pavla při budování jeho následnického i carského dvora. Viz Richard WORTMAN, *Scenarios of Power. Myth and Ceremony in Russian Monarchy. From Peter the Great to the Abdication of Nicholas II*, Princeton 2006, s. 78.

4 Nemáme přirozeně na mysli cesty vyplývající ze služebního postavení, např. pobyty vyslanců. Ruské šlechtické cestování do západní Evropy, ať se jednalo o cesty primárně za účelem vzdělání, či cesty spíše kulturně-poznávací, případně léčebné pobyty, se začíná objevovat v druhé polovině 18. století, a ještě více v poslední čtvrtině 18. století. Podrobněji Wladimir BERELWITSCH, *La France dans le „Grand Tour“ des nobles russes au cours de seconde moitié du XVIIIe siècle*, Cahiers du Monde russe et soviétique, XXIV (1-2), janvier-juin 1993, s. 193-210; Je. P. GREČANAJA, *Kogda Rossija govorila po-francuzski. Russkaja literatura na francuzskom jazyke (XVIII – pervaja polovina XIX veka)*, Moskva 2010, zvl. s. 140-169. Ačkoli mnoho šlechticů si vedlo cestovní deníky, nebo o svém pobytu v zahraničí pravidelně a důkladně informovalo v korespondenci, jen zlomek pramenů byl zatím publikován. Hlavní příklady z posledních let: *Putešestvije bratjev Demidovyč po Evrope. Pisma i podnevnyje žurnály 1750-1761 gody*, Moskva 2007; *Žurnal putešestvija Nikity Akinfjeviče Demidova (1771-1773)*, Jekatěrinburg 2005.

5 Mikuláš byl prohlášen následníkem trůnu až v roce 1819, v Anglii pobýval čtyři měsíce na přelomu let 1816–1817. R. WORTMAN, *Scenarios of Power*, s. 125–126, 127.

6 *Perepiska cesareviča Aleksandra Nikolaeviča s imperatorom Nikolaem I, 1838–1839*, red. Larisa G. Zacharova – Sergej V. Mironěnko, Moskva 2008 (dále cit. jako *Perepiska*).

7 Žurnal nebyl publikován, nachází se v Státním archivu ruské federace (GARF, fond 678, opis 1, inventární jednotka č. 860). Vasilij Andrejevič Dolgorukov (1804–1868), kníže, křídelní pobočník. Od 1845 generál-adjutant, člen Státní rady (od 1853), 1853–1856 ministr vojenství, 1856–1866 velitel Sboru četnictva a hlavní přednosta III. Oddělení carské osobní kanceláře.

nou členů carské svity, nechyběl osobní lékař Ivan V. Jepochin. Vedle knížete Dolgorukova byli nejvýznamnějšími členy kníže Christofor A. Lieven⁸, generál-adjutant Alexandr A. Kavelin⁹ a řádný státní rada Vasilij A. Žukovskij.¹⁰ Svita byla během cesty rozšiřována podle potřeby.¹¹

V zmíněné cestovní instrukci car nabádal syna, aby nepodléhal „vnějšímu kouzlu“ všeho, co uvidí, a uvědomil si, že ne vše se hodí k zavedení do Ruska („*musíme si vždy zachovat svou národnost*“). Carevič měl být zdvořilý ke každému, byť by nesmyslel o Rusech dobře; měl prokazovat úctu cizím náboženským obřadům a na prvním místě měl ctít vojáky („*Zvláště laskavý buď na vojáky, armádě vždy dávej najevo povinnou úctu přednostně před ostatními.*“) Do politických záležitostí se neměl nijak vměšovat, ani se k nim vyjadřovat, pouze pozorovat a dělat si úsudek a závěry pro sebe. Odpovídat měl pouze v nejnnutnějších případech, zato vždy „*podle svého svědomí*“. V každé důležité věci se měl radit s knížetem Lievenem a generál Kavelinem. Při setkáních s Rusy se měl „*chovat jako doma*“.¹²

Zůstat Rusem za všech okolností nečinilo Alexandrovi problém. I díky dosavadní výchově již měl vypěstované silné ruské cítění. V dopise odeslaném z Benátek přímo píše: „*Blahořečím Bohu, že nosím ruské jméno a že Rusku patřím duší i tělem.*“¹³ Z řady dopisů vyčteme patrný stesk po vlasti; nejednou si povzdechl nad délkou cesty a občas jen těžko snášel odloučení od rodiny a rodné země.¹⁴ Současně však chápal cestu jako povinnost vůči otci a vlasti: „*[...] bylo mi těžko se s Tebou rozloučit, milý tatínku, na tak dlouhou dobu, (...), ale dívám se na to putování jako na povinnost, a prosím Boha, aby mi ji pomohl splnit tak, jak Ty si přeješ, a potom nás vrátil všechny v pořádku domů [...]*“.¹⁵

8 Christofor Andrejevič Lieven (1774–1838), kníže, generál-adjutant (1798), generál kavalerie (1819). Účastník bitvy u Slavkova (1805). Od 1809 na ministerstvu zahraničních věcí, v letech 1812–1834 vyslanec v Londýně. Od 1834 člen Státní rady, vychovatel careviče Alexandra.

9 Alexandr Alexandrovič Kavelin (1793–1850), účastnil se napoleonských válek, raněn v bitvě u Borodina (1812). Generál-major carské svity (1827), generál-poručík (1833). V letech 1842–1846 byl petěrburským generál-gubernátorem a od roku 1842 členem Státní rady.

10 Vasilij Andrejevič Žukovskij (1783–1852), básník, řádný státní rada, vychovatel careviče Alexandra v letech 1822–1840.

11 V Rakouském císařství (včetně severoitalských držav) careviče doprovázeli pobočníci vyslaní císařem Ferdinandem V., hrabě Vratislav Vrbna (1795–1849) a baron Reischach, s nimiž byl navýsost spokojen. Viz *Perepiska*, dopis č. 35, s. 113, zápis 1. 10. 1838, Bergamo. Baron Reischach: patrně Sigmund von Reischach (1808–1878), důstojník rakouské armády (1848 v hodnosti plukovníka bojoval v severní Itálii).

12 *Perepiska*, s. 31–32, 1. 5. 1838, Carskoje Selo.

13 Tamtéž, s. 165, dopis č. 44, 10. 11. 1838, Benátky.

14 Tamtéž, s. 70, dopis č. 20, 26. 7. 1838, Emže.

15 Tamtéž, s. 33, dopis. č. 1, 5. 6. 1838, Rozesberg.

Kromě toho, že carevič byl vybaven cestovní instrukcí, dostávalo se mu častých rad v dopisech. Otec také očekával, že syn mu bude pravidelně psát. Evropou křižovali kurýři, ne vždy patrně tak rychle, jak by si car představoval. Alexandrovo putování bylo průběžně sledováno novináři a ruské i zahraniční noviny podávaly informace, kde se carevič zrovna nachází. Právě při jedné takové příležitosti si car v dopise stěžuje, že od syna nemá žádné zprávy: „*Jsi ve Stuttgartu, jsi v Karlsruhe, noviny všechno píší, a od Tebe od Vídně ani slovo; je to přespříliš dlouho! Vždyť už je to deset dní, co dorazil poslední kurýr!*“¹⁶ Mikuláš měl silnou potřebu kontrolovat a řídit, stejně jako ve všech jiných záležitostech, a schvaloval všechny změny v trase. Průběh Alexandrovny cesty ale neurčoval absolutně, například je evidentní, že se mu příliš nezamlouvalo rozhodnutí jet do Itálie, respektoval ale rozhodnutí lékařů. Netrval na důsledném plnění původního plánu, jak sám poznamenal, „*voilà ce que l'homme prepare, Dieu en decidera*“.¹⁷

V neposlední řadě je ze vzájemné korespondence cítit důvěrná atmosféra rodinného života Romanovců. Rodina byla pro Mikuláše I. velmi důležitá, v jeho dopisech synovi bylo mnoho místa vyhrazeno manželce, dětem, dalším příbuzným. Syna oslovoval velmi důvěrně, často přezdívkami („*můj milý/starý Murfyč!*“), sám se vždy podepisoval „*Tvůj starý věrný přítel papá N.*“ Díky pravidelné korespondenci byl Alexandr velmi dobře informován o dění v Sankt-Petěrburgu, měl aktuální zprávy o zdravotním stavu a duševním rozpoložení všechny členů rodiny, o jejich každodenních aktivitách, ale také o všech politických událostech a věděl i, jaké počasí doma panuje.

Trasu carevičova putování určilo několik faktorů. Zaprvé se jednalo o prospěšnost poznání zmíněných lokalit pro budoucí vládu. Na prvním místě byly německé státy a návštěva Anglie. Car varoval syna, že v Anglii nebude přijat právě příznivě: „*Budou Tě tam soudit ještě přísněji [než v Rakousku – Z. V.], protože jsi Rus, ale toho se neboj.*“¹⁸ Alexandr si něčím takovým mysl nezatežoval, naopak do Anglie přímo spěchal a zdá se, že byla jeho hlavním cílem.¹⁹ Odpovídalo by to dobové „anglománii“ i rodinné atmosféře. Mikuláš I. si nechal na sklonku dvacátých let postavit na břehu finského zálivu neogotickou vilu, známkou jako *Cottage*, a v jejím ústraní rád hrál roli anglického „gentlemana“, která se mu zalíbila při pobytu na ostrovech v roce 1816.²⁰

16 Tamtéž, s. 370, dopis č. 74, 21. 3. 1839, Sankt-Petěrburg. Kurýr s poštou přijel o dva dny později.

17 „Člověk plánuje, a Bůh rozhoduje.“ Tamtéž, s. 84, dopis č. 26, 7. 8. 1838, lázně Kreit.

18 Tamtéž, s. 367, dopis č. 74, 12. 3. 1839, Sankt-Petěrburg.

19 Tamtéž, s. 178, dopis č. 46, 21. 11. 1838, Benátky.

20 R. WORTMAN, *Scenarios of Power*, s. 126, 167, 169.

Další cíle odpovídaly důležitosti příbuzenských vazeb Romanovců na evropské panovnické rody. Proto na trase nechyběly Výmar,²¹ Postupim,²² Mnichov,²³ Stuttgart²⁴ a Haag.²⁵ S cestou po německých státech souvisel i záměr cara nalézt pro syna vhodnou životní partnerku (o čemž se zmíníme dále).

Do hry ale vstoupily i okolnosti neočekávané. Především nemoc, jež careviče postihla v Kodani: „*Dnes mne Jepochin zavřel, protože už čtvrtý den mám horečku v důsledku silného prochladnutí, je mi to krajně nepříjemné, ale nedá se nic dělat, lepší je nemoc co nejdříve zastavit.*“²⁶ Horečka se mu vracela i v následujících dnech, až do 22. června mu lékaři ordinovali chinin a zakazovali vycházet z pokoje. Na přehlídku dánských vojsk se díval jen skrze zavřené okno a po patnáctidenním pobytu konstatoval, že z Kodaně „*neviděl vůbec nic*“. Lékaři odmítli cestu do Holandska z obavy před návratem horečky a ještě před příjezdem do Hannoveru doporučili pokračovat do Emže. Zdejší lázně byly vyhledávaným místem pro léčení chorob dýchacího ústrojí a carská rodina si je oblíbila. Mikuláš I. zde poprvé pobýval s manželkou v roce 1819.²⁷ Změnu musel schválit car, jenž souhlasil, třebaže neochotně: „*Chtě nechtě souhlasím s požadovanou změnou v trase, ale nerozumím, čeho se doktoři báli, vždyť v Holandsku také žijí lidé a v létě je tam klima mnohem zdravější než na konci podzimu. No, když jsou ale proti, je třeba souhlasit s navrhovanou cestou.*“²⁸ Lékaři dále navrhli odjezd do Itálie, z čehož, zdá se, Mikuláš příliš nadšen nebyl: „*Dnes k tobě posílám Arendta,*²⁹ *na něhož spoléhám, aby rozhodl, zda je pro tebe zapotřebí un voyage pito-*

21 Velkokněžna Marie Pavlovna (1786–1859), starší sestra Mikuláše I., byla provdána za Karla Friedricha, velkovévodu Sasko-Výmarsko-Eisenašského (1783–1863).

22 Carevna Alexandra Fjodorovna, roz. princezna Charlotta Pruská (1798–1860), manželka Mikuláše I. (od 1817) a matka Alexandrova, byla dcerou pruského krále Friedricha Wilhelma III.

23 V době Alexandrových návštěv Mnichova byla dokončena jednání o sňatku Maximiliána Josefa Eugena, vévody Leuchtenberského (1817–1852), vnuka bavorského krále Maxmiliána I., s velkokněžnou Marií Nikolajevnou (1819–1876), mladší sestrou careviče. Svatba se konala v Sankt-Petěrburgu v roce 1839.

24 Carevna Marie Fjodorovna (1759–1828), druhá manželka cara Pavla I. a matka Mikuláše I., byla dcerou Friedricha Wilhelma, vévody Württemberského (1732–1798). Velkokněžna Jekatěrina Pavlovna (1788–1818), starší sestra Mikuláše I., se po smrti prvního manžela, vévody Georga Oldenburského (1812), provdala roku 1816 za prince Wilhelma Württemberského (1781–1864), který se téhož roku stal králem jako Vilém I. Velkokněžna Jelena Pavlovna, roz. princezna Friederika Charlotta Marie Württemberská (1806–1876), byla manželkou mladšího bratra Mikuláše I., velkokníže Michala Pavloviče (svatba roku 1824).

25 Velkokněžna Anna Pavlovna (1795–1865), starší sestra Mikuláše I., se provdala za prince Viléma Oranžského (od 1840 vládl v Nizozemí jako Vilém II.)

26 *Perepiska*, s. 44, dopis č. 4, zápis ze 17. 6.

27 Vladislav Jakimovič GROSUL, *Ruskoje zarubežje v pervoj polovině XIX veka*, Moskva 2008, s. 296. K pobytům Rusů v Emži srov. Sergej Ottovič MILLER, *Ems i dvorjane Rossii*, Moskva 2008.

28 *Perepiska*, s. 53, dopis č. 9, 26. 6. 1838, Fürstenstein.

29 Nikolaj Fedorovič Arendt (1785–1859), osobní lékař Mikuláše I. od roku 1829.

*resque en Italie nebo zda je možné vymyslet něco jiného, méně poetického, ale více v našem duchu.*³⁰ Ani carevič příliš nejásal nad vidinou zimy strávené v Itálii. Nelíbilo se mu dlouhé odloučení od rodiny a Ruska, ale jelikož šlo o zdraví, podvolil se. Dbal rady otce, že je lepší zabývat se zdravím teď, než později během vlády.³¹ Návštěva Itálie původně nebyla v plánu, ale nakonec právě z ní si Alexandr odnesl silné zážitky a i jeho dopisy odtud patří k nejzajímavějším. Zejména z Říma odjížděl s těžkým srdcem: „[...] *opouštíme Řím, přiznám se, že s lítostí, neboť jsme zde strávili čas velmi spokojeně a příjemně*“.³²

Tabulka 1a: Itinerář cesty careviče Alexandra Nikolajeviče (1. 6. 1838 – 13. 7. 1839) po Švédsku, Dánsku a německých zemích³³

Datum	Místo
1. – 10. 6. 1838	Stockholm. Cesty do: Gripsholm (3. – 4. 6.), Drottningholm (4. 6.), Rozesberg (5. 6.), Skokloster (6. 6.), Uppsala (7. 6.)
10. – 15. 6.	cesta ze Stockholmu do Kodaně přes: Tullgarn – Berg – jezero Vättern – pevnost Karlsborg – Göteborg (14. 6.)
15. 6. – 30. 6.	Kodaň
30. 6. – 6. 7.	cesta z Kodaně do Hannoveru přes: Lübeck (nocleh z 1. na 2. 7.)
6. – 19. 7.	Hannover
19. 7. – 25. 7.	Cesta z Hannoveru do Emže přes: Kassel (20. – 22. 7.) – Frankfurt nad Mohanem (22. – 24. 7.) – Biberich – Wiesbaden (24. – 25. 7.)
25. 7. – 23. 8.	Emže (Koblenz, 7. 8.)
23. 8. – 25. 8.	Emže – Výmar
25. 8. – 3. 9.	Výmar
3. 9. – 4. 9.	Výmar – Postupim
4. 9. – 14. 9.	Postupim
14. 9. – 20. 9.	cesta z Postupimi do Mnichova přes: Altenburg – Hof (nocleh z 16. na 17. 9.) – Bayreuth – Pegnitz (nocleh ze 17. na 18. 9.) – Norimberk (nocleh z 18. na 19. 9.) – Ingolstadt (nocleh z 19. na 20. 9.)
20. 9. – 24. 9.	Mnichov
24. 9. – 2. 10.	cesta z Mnichova do Como přes: Innsbruck (25. 9.) – Brixen (26. 9.) – Bolzano (27. 9.) – Trident (28. 9.) – Verona (29. 9.) – Brescia (30. 9.) – Bergamo (1. 10.)

30 *Perepiska*, s. 73, dopis č. 21, 28. 7. 1838, Teplice.

31 *Tamtéž*, s. 70, dopis č. 20, 26. 7. 1839, Emže.

32 *Tamtéž*, s. 286, dopis č. 62, 1. 2. 1839, Aquapendente.

33 V tabulce zůstala zachována původní datace podle juliánského kalendáře, tj. 12 dní pozadu oproti gregoriánskému kalendáři.

Tabulka 1b: Itinerář cesty careviče Alexandra Nikolajeviče po Itálii

Datum	Místo
2. – 21. 10. 1838	Como
21. 10. – 29. 10.	Milán
29. 10. – 1. 11.	cesta z Milána do Benátek přes: Lodi – Cremona (nocleh z 29. na 30. 11.) – Mantova (31. 10.) – Verona (nocleh z 31. 10. na 1. 11.) – Vicenza – Padova (nocleh z 1. na 2. 11.)
1. 11. – 22. 11.	Benátky
22. 11. – 25. 11.	cesta z Benátek do Florencie přes: Rovigo – Bologna
25. 11. – 1. 12.	Florencie
1. 12. – 3. 12.	cesta z Florencie do Říma přes: Perugia – Arezzo
3. 12. – 6. 1. 1839	Řím
6. 1. – 7. 1.	Řím – Velettri (nocleh) – Neapol
7. 1. – 21. 1.	Neapol
21. – 22. 1.	Neapol – Terracina (nocleh) – Řím
22. 1. – 1. 2.	Řím
1. 2. – 7. 2.	cesta z Říma do Turína přes: Siena – Pisa – Poggibonsi (nocleh z 2. na 3. 2.) – Massa (nocleh z 3. na 4. 2.) – Carrara – Chiavari (nocleh z 4. na 5. 2.) – Janov (nocleh z 5. na 6. 2.) – Alessandria (nocleh z 6. na 7. 2.)
7. 2. – 10. 2.	Turín
10. 2. – 11. 2.	Turín – Novara (nocleh z 10. na 11. 2.) – Milán
11. 2. – 12. 2.	Milán
12. 2. – 19. 2.	cesta z Milána do Vídně přes: Verona (nocleh z 12. na 13. 2.) – Treviso (nocleh z 13. na 14. 2.) – Udine (nocleh z 14. na 15. 2.) – Tarvisio (nocleh z 15. na 16. 2.) – Friesach (nocleh z 16. na 17. 2.) – Loeben (nocleh z 17. na 18. 2.) – Neustadt (nocleh z 18. na 19. 2.)

K trase cesty patří doplnit ještě dvě krátké poznámky. České země carevič minul, což ho mrzelo: „Přiznám se, že bych si přál, pokud při mém příjezdu při zpáteční cestě pruský král nebude v Berlíně, zajet do Drážďan a Teplíc, abych si prohlédl Čechy, které mi bude líto nevidět.“³⁴ Zcela mimo trasu také zůstala Francie, což může na první pohled překvapit. Lze v tom nicméně vytušit jasný záměr, neboť Mikuláš I. měl averzi vůči červencové monarchii Ludvíka Filipa, kterou uznal po revoluci roku 1830 s krajním sebezapřením.³⁵ Pro cestu

34 Tamtéž, s. 293, dopis č. 62, 9. 2. 1839, Turín.

35 Vztahy Ruska k Francii viz Nina Stěpanovna KINJAPINA, *Vnešnjaja politika Nikolaja I*, Novaja i novejšaja istorija 1, 2001, s. 200.

do Paříže, kam jinak směřovala většina urozených i neurozených cestovatelů po západní Evropě, nebyl důvod.

Tabulka 1c: Itinerář cesty careviče Alexandra Nikolajeviče po německých zemích, Nizozemí a Anglii

Datum	Místo
19. 2. – 1. 3. 1839	Vídeň
1. 3. – 4. 3.	Cesta z Vídně do Mnichova přes: Amstetten (nocleh z 1. na 2. 3.) – Linz (nocleh z 2. na 3. 3.) – Braunau (nocleh z 3. na 4. 3.)
4. 3. – 6. 3.	Mnichov
6. 3. – 7. 3.	Mnichov – Günzburg (nocleh z 6. na 7. 3.) – Stuttgart
7. 3. – 10. 3.	Stuttgart
10. 3. – 13. 3.	Karlsruhe
13. 3. – 19. 3.	Darmstadt (nocleh z 13. na 14. 3.) – Biberich (nocleh z 14. na 15. 3.) – plavba parníkem po Rýnu přes: Koblenz – Kolín nad Rýnem – Düsseldorf – Nijmegen do Rotterdamu
19. 3. – 18. 4.	Haag (3. – 5. 4. Amsterdam)
18. – 19. 4.	Tilburg
20. – 21. 4.	plavba do Londýna
21. 4. – 19. 5.	Londýn (9. 5. Oxford, 15. – 17. 5. Windsor)
19. – 20. 5.	plavba do Haagu
21. – 23. 5.	cesta z Haagu do Emže přes: Nijmegen (nocleh z 21. na 22. 5.) – Düsseldorf (nocleh z 22. na 23. 5.) – Emže
23. 5. – 24. 5.	Emže
25. 5. – 26. 5.	Biberich
26. 5. – 28. 5.	Wiesbaden – Frankfurt nad Mohanem
28. 5. – 3. 6.	Darmstadt
4. – 5. 6.	Frankfurt nad Mohanem
5. – 6. 6.	Aschaffenburg
6. – 8. 6.	Bad Kissingen
8. 6. – 10. 6.	cesta z Bad Kissingenu do Berlína přes: – Erfurt (nocleh z 8. na 9. 6.) – Výmar – Naumburg – Halle – stanice Bitterfeld (nocleh z 9. na 10. 7.)
10. 6. – 13. 6.	Berlín. Odjezd do Ruska.

Ačkoli nemoc znamenala pro Alexandra podstatnou změnu v cestě, mnoho pozornosti jí nevěnoval. Léčebné procedury, jež absolvoval v Emži a Como, odbyl několika větami. V Emži bral léčebné koupele a pil vodu, v Como nejprve jedl vinné hrozny, ale rychle se mu přejedly, takže již po prvním dni přešel na pití vymačkané šťávy, která se mu nezdála tak sladká.³⁶ Větší starosti než o sebe si dělal o zdraví členů doprovodu a Rusů pobývajících v zahraničí, zvláště když patřili k okruhu dvořanů a jejich stav mohl být zajímavý pro cara. V tomto ohledu byla výprava silně zasažena především nečekaným skolem knížete Lievena během pobytu v Římě.³⁷

Alexandr cestoval téměř výlučně kočárem a ani jednou si nestěžoval na případné nepohodlí. Po švédských jezerech, Lago di Como a po Rýně se plavil na parníku a vlakem jel pouze jednou: 24. února 1839 podnikl výlet na bojiště u Aspernu a Wagramu: „Z Wagramu jsme se vrátili do Vídně po železnici za 20 minut.“³⁸ Vlak pro něho nebyl novinkou, v Rusku byla první železnice postavena v roce 1837 (ze Sankt-Petěrburgu do Carského Sela).³⁹ Cestovat v dané době Evropou již bylo víceméně bezpečné, proto si také carevič nedělal starosti. Pouze v Itálii, před cestou do Říma, zmínil možná rizika: „*Během hodiny se vydáváme na cestu do Říma, kam s Boží pomocí, a jestli nás neokradou zbojníci, snad dorazíme v neděli, t. j. 4. na oběd.*“⁴⁰ Jakékoli obavy ovšem byly zbytečné, nic mimořádného se nepříhodilo.

Vzhledem k společenskému postavení a charakteru cesty carevič se nemusel zabývat provozní stránkou cesty, jako byly účty. Finance nejsou v dopisech zmiňovány ani jednou. Otázkám ubytování také nevěnoval mnoho pozornosti. Většinou bydlel v rezidencích vládnoucích dynastií nebo v domech ruských velvyslanců (v Římě u velvyslance Potěmkina, v Neapoli u velvyslance Gurjeva). Výjimečně se ubytoval v hotelu (Lübeck, Frankfurt, Florencie). Během delších přejezdů byl nucen přenocovat v hostincích, ale pouze dvakrát cítil potřebu postěžovat si na nízkou kvalitu.⁴¹

36 *Perepiska*, s. 76, dopis č. 22, 2. 8. 1838, Emže; s. 116, dopis č. 36, 4. a 5. 10. 1838, Como.

37 Tamtéž, s. 217–218, dopis č. 52, 29. 12. 1838, Řím.

38 Tamtéž, s. 322, dopis č. 67, 24. 2. 1839, Vídeň. Obě bitvy se odehrály během 5. koaliční války neda-leko Vídně. V bitvě u Aspernu-Esslingu (21. – 22. 5. 1809) porazil rakouský arcivévoda Karel francouzskou armádu vedenou císařem Napoleonem I., pro něhož to byla první osobní porážka po více než deseti letech. Bitva u Wagramu (5. – 6. 7. 1809) byla rozhodujícím střetnutím války a Napoleon zvítězil nad rakouským vojskem, opět pod velením arcivévody Karla.

39 I. ZIMIN, *Povsednevnaja žizň*, s. 187.

40 *Perepiska*, s. 192, dopis č. 48, 1. 12. 1838, Florencie.

41 V zájezdních hostincích také dvakrát zažil požár. Tamtéž, s. 105, dopis č. 34 (23. 9. 1838, nocleh ve stanici Pegnitz; dopis odeslán z Mnichova); s. 315, dopis č. 66 (15. 2. 1839, nocleh v Tarvisiu, dopis odeslán z Vídně). Nízká kvalita tohoto typu ubytování byla poměrně obecnou záležitostí, viz Milan HLAVAČKA, *Cestování v éře dostavníku. Všední den na středoevropských cestách*, Praha 1996, s. 126–128.

Denní rozvrh a stravovací návyky careviče lze vydedukovat jen částečně. Vůbec se nezmiňuje o stravě, o jídelníčku z dopisů nezjistíme nic. Těžko také přesněji určit dobu vstávání, ráno pro něho bylo v sedm hodin, v deset hodin i v poledne. Vstávat časně, mezi sedmou a osmou hodinou, mu ale nečinilo problém. Po ránu vyřizoval korespondenci, a když měl možnost, začínal den návštěvou pravoslavného kostela (například v Římě chodil do kaple ruského vyslanectví). První jídlo si nechával obvykle servírovat mezi jedenáctou a polední hodinou, druhé jídlo kolem páté odpoledne. Jisté je, že spát chodil po půlnoci. Zvláště pozdě, i podle jeho mínění, se ukládal na lože v Neapoli a v Londýně, kde se vracíval z plesů kolem druhé až třetí ráno.

Alexandr se po celou cestu pohyboval téměř výlučně v nejvyšších společenských kruzích. Vzhledem k jeho sociální roli to bylo naprosto logické. Poznávací rozměr cesty měl dvojí smysl, na jedné straně se měl carevič seznámit s panovnickými dvory, ale také se jim předvést v co nejlepším světle.

S ohledem na budoucí vládu i aktuální politické vztahy bylo významné přijetí ve Vídni. Carovi hodně záleželo na dobrém výsledku návštěvy, neboť udržoval těsné styky s Habsburky i s řadou rakouských aristokratů: „*Pozdrav ode mne císaře, obě císařovny,⁴² arcivévodu Františka a jeho ženu,⁴³ a kněžně Metternichové⁴⁴ za mne polib ruku. Obejmi za mne mého Lichtenštejna⁴⁵ a zeptej se, jestli k nám v létě nepřijede na manévry.⁴⁶ Nakolik můžeme soudit z korespondence, Alexandr otcovo očekávání nezklamal. Byl představen císaři Ferdinandovi I., jehož popsal velmi taktně: „*Císař mne přivítal svými obvyklými frázemi, ale přiznám se, že po tom všem, co jsem o něm slyšel, vypadá lépe, než jsem čekal. [...] Přišel císař, pořád hovořil o počasí, díval se před sebe a nevnímal odpovědi, však co mne opravdu překvapilo, byla všeobecná úcta všech bez výjimky k němu, či lépe řečeno k císařskému majestátu.⁴⁷ Setkal se téměř se všemi arcivévodami, včetně devítiletého Františka Josefa. „*Mladí arcivévodové se mi velmi líbí, jsou to velmi milé děti, jak synové arcivévod Karla, tak i palatina.⁴⁸***

42 Karolína Charlotta Augusta (1792–1873), vdova po císaři Františku I., a Marie Anna Savojská (1803–1884), manželka císaře Ferdinanda I.

43 Arcivévoda František Josef Karel (1802–1878), bratr císaře Ferdinanda I., a Žofie, princezna bavorská (1805–1872), rodiče budoucího císaře Františka Josefa I.

44 Melanie Klementina Metternich-Winneburg, roz. kněžna Zichy-Ferraris (1805–1854), od roku 1831 manželka knížete Clemense Lothara Metternich-Winneburg, rakouského kancléře.

45 Alois II. Maria Josef z Lichtenštejna (1796–1858), kníže, vládnoucí kníže Lichtenštejnska (1836–1858).

46 *Perepiska*, s. 311, dopis č. 65, 12. 2. 1839, Sankt-Petěrburg.

47 Tamtéž, s. 317, dopis č. 66, 19. 2. 1839, Vídeň.

48 Tamtéž, s. 318, dopis č. 66, 20. 2. 1839, Vídeň. Arcivévoda Josef Antonín (1776–1847), uherský palatin (1796–1847), byl v prvním manželství ženat s velkokněžnou Alexandrou Pavlovnou (1783–1801), starší sestrou Mikuláše I.

Věren carově instrukci, Alexandr se nikde nevměšoval do politických záležitostí, ačkoliv leccos vyzpovozoval. Je zřejmé, že v duchu domácí ruské politiky byl stoupencem vlády pevné ruky. Poměry ve Švédsku, kde byl svědkem protivládních demonstrací, shledával příliš volnými, během pobytu v Dánsku totiž otci napsal: „[Král Frederik VII.] *nehledě na 70 let, projížděl před vojáky koni jako mladík, drží je pevně v rukou, stejně jako lid, ne jako ve Švédsku.*“⁴⁹ V případě Anglie si nenechal ujít návštěvu parlamentu. Do Sněmovny lordů vstoupil právě ve chvíli, kdy předseda vlády lord Melbourne oznamoval demisi kabinetu.⁵⁰ Alexandr patrně dobře chápal fungování parlamentního systému, ale průběh vládní krize více nekomentoval; pouze vyjádřil sympatie s tím, že mladá královna projevila pevnou vůli.

Kde jen mohl, obklopoval se Alexandr krajany. Z korespondence je dobře patrné, kde byly početné «ruské kolonie», že ruská šlechta zdomácněla v německých zemích, zejména lázních (Emže, Wiesbaden, Baden-Baden, Bad Kissingen), italských městech, ale dávala o sobě vědět i v Londýně.

V Emži, kde pobýval z německých lázní nejdéle, zastihl minimálně osmatřicet Rusů; na večeri u vévodkyně nasavské, „*kam byli pozváni všichni naši*“, napočítal 24 mužů a 14 žen.⁵¹ Hned po příjezdu do Emže potkal na procházce kněžnu Tatjanu Golicynovou a hraběte Pavla Tolstého s manželkou.⁵²

Řada ruských šlechtičen pobývala v Como. Dne 14. října se Alexandr projížděl parníkem po jezeře spolu s hraběnkou Tolstou, kněžnou Dolgorukou,⁵³ hraběnkou Kutuzovou⁵⁴ a dalšími dámami. V Benátkách žila hraběnka Olga Naryškinová,⁵⁵ ve Florencii byla zase skupina asi dvaceti Rusů, mimo jiné kněžna Anna Golicynová⁵⁶ a především kníže

49 Tamtéž, s. 47, dopis č. 5, 20. 6. 1838, Kodaň.

50 Tamtéž, s. 409, dopis č. 80, 25. 4. 1839, Londýn. Premiér za stranu whigů lord Melbourne podal demisi kvůli předchozímu neúspěšnému hlasování v Dolní sněmovně. Královna Viktorie následně pověřila sestavením nového kabinetu lídra toryů, Sira Roberta Peela. Jelikož však mezi nimi došlo ke sporu (Peel žádal královnu, aby propustila některé dvorní dámy, manželky významných whigovských politiků, což ona odmítla; tzv. *Bedchamber Crisis*), Peel pověření odmítl a lord Melbourne zůstal ministerským předsedou. Viz Marjie BLOY, *The Bedchamber Crisis*, <<http://www.victorianweb.org/history/bedchamber.html>> [cit. 2012-03-06].

51 *Perepiska*, s. 81, dopis č. 25, 9. 8. 1838, Emže.

52 Tamtéž, s. 71, dopis č. 20, 26. 7. 1838, Emže. Tatjana Vasiljevna Golicynová, roz. kněžna Vasilčikova (1782–1841, roz. kněžna Vasilčiková); Pavel Dmitrijevič Tolstoj (1797–1875), hrabě, tajný rada, hofmistr prince Petra Georgeviče Oldenburského.

53 Olga Alexandrovna Dolgorukova, roz. Bulgakova (1814–1865), kněžna, manželka knížete Alexandra Sergejeviče Dolgorukého (1808–1873), dcera moskevského poštovního ředitele Alexandra Jakovleviče Bulgakova.

54 Sofija Alexandrovna Goleniščev-Kutuzova, roz. Ribeaupierre (1807–1886), hraběnka, manželka hraběte Ivana Alexandroviče Goleniščeva-Kutuzova (1801–1874).

55 Olga Stanislavovna Naryškinová, roz. Szczęsna-Potocká (1802–1861), hraběnka.

56 Anna Matvejevna Golicynová, roz. Tolstá (1809–1897), kněžna, vnučka maršála Michaila I. Goleniščeva-Kutuzova.

Anatolij Děmidov.⁵⁷ Nejvíce Rusů pak zastihl v Římě. Salón kněžny Zinaidy Volkonské byl tamním největším ruským společenským a kulturním centrem.⁵⁸ Scházeli se v něm ruští umělci dlouhodobě zde pobývající i příležitostní návštěvníci města. Alexandr ho nemohl opomenout. Mezi hosty byl také dramatik a spisovatel Nikolaj Gogol, který jednoho večera přečetl svou novou komedii *Ženitba*, podle careviče „*k popukání*“.⁵⁹ Mimo to carevič navštívil ateliéry mnoha ruských malířů, z nichž neslavnější byli Fjodor Bruni a Alexandr Ivanov; druhý z nich tehdy pracoval na obřím plátně *Zjevení Krista lidu*.⁶⁰

Bez tradice nebyla ani ruská přítomnost v Londýně. Hrabě Semjon Romanovič Voroncov, známý anglofil, žil v Londýně nepřetržitě od roku 1806 až do své smrti v roce 1832 a jeho dcera, Jekatěrina Semjonovna Voroncovová (1783–1856) se provdala za George Herberta, 11. hraběte z Pembroke (1759–1827).⁶¹ Navíc v čerstvé paměti byl salón kněžny Dorothy Lievenové, manželky Ch. A. Lievena, jedno z center společenského života v Londýně.⁶²

V italských městech se také setkal s řadou Angličanů. Nejprve v Como a později i v Římě udržoval styky s Williamem Cavendishem, vévodou z Devonshiru (1790–1858), který se účastnil korunovace Mikuláše I. v roce 1826. Hodně Angličanů pobývalo ve Florencii a v Římě (bezpochyby je přilákal římský karneval),⁶³ mnozí z nich přišli na pohřeb knížete Lievena 31. prosince 1838.

Vůči cizincům carevič nechoval žádné zášti, o nikom nesmyslel vysloveně negativně, určité stereotypy v jeho myšlení ale existovaly, jak svědčí jeho poznámka na adresu jednoho francouzského diplomata v Nizozemí. „*Všechny nás dopálil svojí hrubostí: třebaže je mladší než všichni členové zdejšího diplomatického sboru, pořád se dere kupředu a na všech bálech v době jídla si sedá na přední místa, byť by k tomu druzí měli větší právo než on. Ostatně, nelze se divit takovému hlupáctví u Francouze.*“⁶⁴ Despekt choval k rakous-

57 Anatolij (Anatol) Nikolajevič Děmidov (1813–1870), kníže, státní rada. V roce 1841 se oženil s princeznou Matildou Bonaparte, hraběnkou de Montfort (1820–1890), dcerou Jerôma Bonaparta. Koupil knížectví San-Donato u Florencie a začal používat titul knížete San-Donato. Proslul sběratelstvím umění a filantropickou činností.

58 Zinaida Alexandrovna Volkonská, roz. kněžna Běloselská-Bělozerská (1789–1862), kněžna, básnířka a spisovatelka, od roku 1829 žila v Itálii, konvertovala ke katolictví (1833). Viz V. J. GROSUL, *Russkoje zarubežje*, s. 323–330.

59 *Perepiska*, dopis č. 51, s. 211, 17. 12. 1838, Řím.

60 Tamtéž, dopis č. 51, s. 206–207, 12. 12. 1838, Řím. Alexandr Andrejevič Ivanov (1806–1858) žil v Římě v letech 1833–1858, do Ruska se vrátil až krátce před smrtí. V. J. GROSUL, *Russkoje zarubežje*, s. 284–285.

61 V. J. GROSUL, *Russkoje zarubežje*, s. 341–342.

62 Tamtéž, s. 118; Natalia Petrovna TANŠINA, *Darja Christoforovna Liven*, *Voprosy istorii* 11, 2007, s. 39–43.

63 Během karnevalu Alexandr zavítal 24. 1. na maškarní ples k lady Shrewsburyové; 25. 1. byl na večírku u lady Staffordové, sestry lorda Wellingtona. *Perepiska*, s. 277, dopis č. 60, 24. a 25. 1. 1839, Řím.

64 Tamtéž, s. 381, dopis č. 76, 31. 3. 1839, Haag.

kému vyslanci v Římě hraběti Lützwovi, který odmítl přijít na Lievenův pohřeb: „*ukázal se jako hlupák, stejně jako předtím*“.⁶⁵ Podobně silná slova byla u careviče neobvyklá.

Rovněž vůči jiným náboženstvím projevoval Alexandr toleranci, jak mu ostatně nařizoval otec v instrukci, i když občas nechal zaznít lehkým antipatiím vůči katolíkům.⁶⁶ Jako hluboce věřícího jej více trápilo, že se často musel dlouhé týdny obejít bez pravoslavného kostela. Během léčby v Emži píše: „*V neděli 31. července, ráno po koupeli, jsme zašli na krátkou chvíli do katolického kostela, protože tu jiný není. Od 23. června jsem neviděl náš kostel a nevím, kdy uvidím. Škoda, že při naší misi ve Frankfurtu nemáme kněze, protože tudy vždy projíždí hodně Rusů*“.⁶⁷

Třebaže se pohyboval v úzké exkluzivní společnosti, carevič během cesty v rámci možností pozoroval i prostý lid a vůbec vše kolem sebe. V lombardském Bergamu, v staré části města, si u řady obyvatel všiml struny, což přičítal místní vodě. Když hodnotil Italy při cestě do Como, napsal: „*Lidé jsou zde obecně uctíví, ale krajně nepořádní a podobní židům*“.⁶⁸ Poměrně rychle našel na Itálii její „temnou stránku“ v množství chudáků, žebráků a pouličních zlodějů. Poprvé je výrazně zaregistroval v Como.⁶⁹ Dále si povzdechl nad zchátralostí a «vyliďněním» kdysi slavných měst, Padovy a Benátek: „*Je smutné vidět podobnou zpusťlost*“.⁷⁰ Neunikla mu také chudoba papežského státu: „*Dokud jsme byli na toskánském území, jeli jsme přes krásná horská a hezky udržovaná místa, papežské statky se ukazují být mnohem více pusté a odlišují se neobyčejným počtem chudáků*“.⁷¹

Alexandr vedl intenzivní společenský život, ale dosti jednotvárný. Většinu večerů trávil na bálech a rautech, buď na pozvání panovníků, nebo krajanů. Samozřejmě na to byl zvyklý z carského dvora a přistupoval k těmto setkáním naprosto automaticky. Nebránilo mu to postěžovat si na davy, které ho všude obklopovaly, a nesnesitelné horko, jako na rautu u rakouského vyslance v Římě: „*nesčíslné množství lidí, strašné vedro a nuda*“.⁷² Podobně hodnotil ples u vévody Wellingtona: „*Jeho dům je pěkný, ale lidí bylo tolik, že*

65 Vyslanec tvrdil, že etiketa nedovoluje účastnit se pohřbu. Všichni ostatní členové diplomatického sboru ale přišli. Tamtéž, s. 257, dopis č. 58, 30. 12. 1838, Řím. Rudolf Lützw (1780–1858), hrabě, rakouský vyslanec u papežského stolce (1825–1848).

66 Katolická církev v Římě zjevně vznesla protest proti přenesení těla zesnulého knížete Lievena do luteránského kostela v sídle pruského vyslanectví. Důvodem byly špatné vztahy papežské kurie a Pruska kvůli postoji pruské státní správy ke katolíkům v Porýní. Incident se podařilo vyřešit a carevič k tomu poznamenal: „*Dokud ale katolíci budou katolíky, nelze se divit, že podobné hlouposti se budou opakovat*“ Tamtéž, s. 278, dopis č. 60, 26. 1. 1839, Řím.

67 Tamtéž, s. 76, dopis č. 22, 2. 8. 1838, Emže.

68 Tamtéž, s. 113, dopis č. 35, 1. 10. 1838, Bergamo.

69 Tamtéž, s. 122, dopis č. 38, 12. 10. 1838, Como.

70 Tamtéž, s. 153, dopis č. 42, 2. 11. 1838, Benátky.

71 Tamtéž, s. 198, dopis č. 50, 2. 12. 1838, Perugia.

72 Tamtéž, s. 210, dopis č. 51, 16. 12. 1838, Řím.

podobnou těsnost a horko *si nepamatují, tancovat se téměř nedalo*.⁷³ Čím déle cesta trvala, tím více byl z téměř každovečerních společenských povinností rozmrzelý. Příliš možností jak uniknout ale neměl. I proto například pobyt ve Vídni hodnotil jako „*veselý, ale dosti únavný*“.⁷⁴

Čas od času byl Alexandr konfrontován se specifickými lokálními zvyklostmi a tradicemi. V Římě pobýval, patrně v tom byl i záměr, v době slavného karnevalu a masopustní reje mu nabídly rozptýlení. Karneval si užil se vším všudy, chodil na maškarní plesy a fascinovala ho živelná atmosféra v ulicích: „*Nelze nijak popsat vše, co se děje v Římě během karnevalu, všichni jsou jako smyslů zbavení*“.⁷⁵ Další den se účastnil v ulicích masopustního rituálu *mocolletti*, tance se zapálenou svíčkou v ruce, kterou si tanečníci vzájemně sfoukávali. „*Celá ulice v ohni, všichni křičí, lezou na kočáry, na balkóny; jedním slovem všichni jako smyslů zbavení a kolem sedmé hodiny večer všechno rázem končí*“.⁷⁶

Alexandr odjžděl z Ruska jako nezadaný muž s rozháraným srdcem. V Sankt-Petěrburgu se zapletl s dvorní dámou Olgou Kalinovskou a „zotavení se“ z nepatřičného vztahu bylo i jedním z důvodů cesty. Alexandr vyložil velmi otevřeně své city k Olze Kalinovské v dopise otci z 13. srpna 1838: „*Musím se Ti přiznat, milý tatínku, že cit, který k ní chovám, je citem čisté a skutečné lásky, náklonnosti a úcty, který každým dnem roste a stále ještě trvá [...]. Nyní mi dovolu otevřeně Ti říci, jako Otci a příteli, nacházím se teď v takovém rozpoložení, že se necítím schopen připoutat se k jiné osobě, nicméně vím, že jsem vůči Vlasti povinován vstoupit do manželství, ale ještě je čas trpět, nynější pocity možná ochladnou, potom budu volný a určitě najdu příležitost jak splnit svou povinnost, ponechav vše ostatní Vůli Boží*“.⁷⁷

Pestré cestovní zážitky skutečně pomohly tomu, že Alexandr vypustil Kalinovskou ze srdce i myslí. Po odjezdu z Itálie už carevič „přijal úkol“ nalézt si nevěstu mezi německými princeznami. Silně trval na tom, že se do budoucí manželky musí zamilovat: „*Znovu opakují, že opravdu si nikdy nevezmu tu, která se mi skutečně nebude líbit a kterou si opravdu nezamiluji*“.⁷⁸ Setkání s předpokládanou nevěstou, osmnáctiletou Alexandrou Luisou, dcerou bádenského velkovévody, nedopadlo podle jeho představ. „*Bohužel se mi vůbec nelíbila, je středního vzrůstu, s dost velkým nosem a hloupě oblečená, nemotorná, jedním slovem ne taková, jak jsem očekával, avšak říkají, že je chytrá a dobrého charakteru, mais*

73 Tamtéž, s. 437, dopis č. 86, 6. 5. 1839, Londýn.

74 Tamtéž, s. 325, dopis č. 67, 28. 2. 1839, Vídeň.

75 Tamtéž, s. 286, dopis č. 62, zápis 30. 1. 1839, Řím.

76 Tamtéž.

77 Tamtéž, s. 86, 87, dopis č. 27, 13. 8. 1838, Emže.

78 Tamtéž, s. 344, dopis č. 70, 10. 3. 1839, Karlsruhe.

ce n'est pas une personne dans mon genre.⁷⁹ [...] Orlov může potvrdit que la bonne volonté ne manquait pas de mon côté,⁸⁰ ale byli jsme rozčarováni.⁸¹ Car reagoval na synovo odmítnutí s pochopením: „*Ať se děje vůle Boží, nikterak nesmutním, že se tentokrát naše přání nenaplnila, protože vidím, že jsi to myslel upřímně, a to, že ona neodpovídala tomu, co hledáš, nelíbila se ti, v tom Tebe nikdo vinit nemůže, – ale já jsem nyní přesvědčen a spokojen, že pokud ti Bůh požehná, abys našel tu pravou, šťastně si zajistíš budoucnost. Více si nepřeji.*“⁸²

Obrat přišel až nečekaně rychle. Z Karlsruhe Alexandr zamířil do Darmstadtu a sympatie k princezně Marii, dceři hessensko-darmstadtského velkovévody Ludvíka II., byly záležitostí prvního pohledu. „*Dnešní den, milý tatínku, stane se možná rozhodujícím pro celý můj život.*“⁸³ Rázem měl co do výběru nevěsty jasno, o Marii, které bylo necelých 15 let, psal v superlativech: „*Nejlepší z mladých princezen, které jsem zatím viděl.*“⁸⁴ Dlužno dodat, že tato rychlá volba byla i volbou konečnou. I přes jisté pochybnosti, spíše ze strany matky než otce, nezazněly proti sňatku námitky a svatba Alexandra s Marií se odehrála v roce 1841.⁸⁵

City k princezně Marii nebránily Alexandrovi ohlížet se po jiných dámách. Ať se nacházel kdekoli, Alexandr si všimal ženských půvabů a referoval otcí. Z Innsbrucku psal: „*Lid je tady slavný, ale hezkých žen pomálu.*“⁸⁶ O několik dní později v Tridentu, při návštěvě divadla, již soudil jinak: „*V ložích bylo hodně krasavic, stejně jako mezi prostým lidem.*“⁸⁷ Jak směřoval na jih Itálie, tím více se mu ženy líbily. Ve Florencii viděl „*mnohem více krasavic než v Benátkách*“⁸⁸ a z Neapole psal: „*Zdejší společnost je velmi příjemná a mezi Neapolitánkami je mnoho krasavic.*“⁸⁹ Co do oceňování ženských půvabů, pomyslným vrcholem cesty byl Londýn. Hned první den po příjezdu se procházel v Hyde Parku, kde ho zaujalo „*mnoho dam na koních a neskutečné množství krasavic*“.⁹⁰ A v podobném duchu se nesla „*pozorování*“ i v dalších dnech; v Regent's Parku a Zoologické

79 „*Není podle mého gusta*“.

80 „*že jsem projevil dobrou vůli*“.

81 *Perepiska*, s. 344, dopis č. 70, 10. 3. 1839, Karlsruhe. Alexej Fjodorovič Orlov (1786–1861), hrabě. Často doprovázel Mikuláše I. na cestách po Rusku i do zahraničí. Po smrti knížete Ch. A. Lievena byl zařazen do carevičovy svity.

82 Tamtéž, s. 372, dopis č. 74, 24. 3. 1839, Sankt-Petěrburg.

83 Tamtéž, s. 348, dopis č. 71, 13. 3. 1839, Darmstadt.

84 Tamtéž.

85 Viz R. WORTMAN, *Scenarios of Power*, s. 182–183.

86 *Perepiska*, s. 110, dopis č. 35, s. 110, 25. 9. 1838.

87 Tamtéž, s. 111, dopis č. 35, s. 111, 28. 9. 1838.

88 Tamtéž, s. 190, dopis č. 48, 28. 11. 1838, Florencie.

89 Tamtéž, s. 269, dopis č. 59, 14. 1. 1839, Neapol.

90 Tamtéž, s. 406, dopis 4. 79, 21. 2. 1839, Londýn.

zahradě potkával „neuvěřitelně mnoho krasavic, až oči přecházejí“.⁹¹ Podobné nadšení nevyvolala mladá královna Viktorie. Careviče nijak zvlášť nezaujala, hlavní dojem byl, že „je velmi malá“ a „s nehezským pasem“.⁹² Mikuláš I. rozhodně nemusel mít obavy, že by snad ztratil hlavu. V tomto směru bral synův anglický pobyt s humorem a jako jistou zkoušku charakteru. V jednom z dopisů synovi píše: „Rád bych věděl, zda londýnské krasavice neuškodili Darmstadtu? Je to dobrá zkouška, kterou jsi, doufám, vydržel.“⁹³

Alexandr choval slabost pro krásné ženy, ale ještě více podléhal kouzlu uniformem. Romanovci byli fascinováni vším, co se týkalo armády. Vedle řady jiných pramenů to jasně vyplývá i z carevičovy korespondence. Když Mikuláš informoval syna o různých domácích událostech, značnou pozornost věnoval armádě a námořnictvu. Byla to carova vášeň, účastnit se přehlídek, provádět inspekce kadetních škol, dohlížet na péči o veterány. Při častých cestách do Evropy se velmi zajímal o zahraniční armády; na jedné straně obdivoval bavorského krále Ludvíka I. za jeho umělecký vkus a velkorysost, s jakou budoval Mnichov jako rezidenční město, na druhou stranu byl konsternován ubohostí bavorské armády a nezájmem krále o ni. Na své cestě Alexandr následoval příkladu otce a pozorně si všiml vojenských jednotek a zpravoval o nich otce, a to do nejmenších detailů. Vášeň pro armádu se odrážela i v odívání – jasně upřednostňoval uniformy. Car od napoleonských válek nikdy neoblékl civilní šaty a Alexandr během své cesty také většinu času trávil v uniformách, a to jak během dne, tak při večerních banketech nebo návštěvách divadel. Pokud si oblékl civilní šat (častěji ho nosil v Anglii), stálo mu to za zmínku.

Musíme ovšem konstatovat, že carevičův pohled na cizí vojska byl značně povrchní a diletantský. Zvyklý na téměř každodenní defilé jednotek v Sankt-Petěrburgu, pozorně si všiml vyrovnaných řad a pochodového kroku. Jeho úsudek se omezoval na vnějšíkový dojem z předvedených jednotek. Z přehlídek stěží mohl poznat více. Bylo však zřejmé, co na něho působilo – vyrovnaný, dlouhý pochodový krok, na jaký byl zvyklý z Ruska a jemuž se žádné vojsko v Evropě, dle jeho názoru, nevyrovnalo. Dánské vojsko shledal lepším, než čekal, hlavně pýchotu. Zato dělostřelectvo bylo prachbídne: „na dělostřelectvo se nelze dívat, takový hnus“.⁹⁴ Z rakouské armády v severní Itálii měl smíšené pocity. Jednotky, jež viděl cvičit v Como, se mu zdály horší než dánská vojska. V Miláně se setkal s maršálem Radeckým a dojem si napravil. Oceňoval maršálovy výcvikové metody: „Celkově je vidět, že Radecký věnuje velkou pozornost taktickému výcviku vojsk, v čemž jeho

91 Tamtéž, s. 408, dopis, č. 80, 23. 4. 1839, Londýn.

92 Tamtéž, s. 406–407, dopis č. 79, 22. 4. 1839 Londýn; s. 414, dopis č. 81, 29. 4. 1839, Londýn. Populární literatura opakuje historku o «románku» mezi Alexandrem a Viktorií bez opory v pramenech. Srov. Edvard RADZINSKI, *Alexandr II. Poslední velký car*, Praha 2006, s. 94–95.

93 *Perepiska*, s. 453, dopis č. 89, 12. 5. 1839, Sankt-Petěrburg.

94 Tamtéž, s. 46, dopis č. 5, 20. 6. 1838, Kodaň.

*jednotky vynikají, podle jejich slov, nad ostatními, což jim druzí závidí, byť neprávem.*⁹⁵ U neapolské armády se mu jevila „*pěchota lepší než jízda, která je velmi špatná*“.⁹⁶ Sardinské vojsko v jeho očích „*velice špatně pochodovalo*“. Když shlédl přehlídku holandského vojska v Tilburgu, napsal: „*Jedna věc, dle mého, je nepěkná, a to krátký krok úplně u všech, nepochodují, ale plazí se.*“⁹⁷ Nicméně celkově holandsí vojáci byli „*určitě [...] lepší než Bavoři, soudě podle toho, co jsem viděl*“.⁹⁸

Mnoho času Alexandr věnoval uměleckým památkám, jeho dopisy tudíž byly bohaté na postřehy o architektuře, historických památkách, na druhou stranu se většinou jedná o suché výčty viděného, s velmi jednoduchým hodnocením („*pěkné*“, „*velmi krásné*“ apod.). V podstatě na cestě nevynechal žádnou významnou památku či galerii, vše si pečlivě prohlédl a nahlásil otcí. Jeho skutečné niterné představy o umění z oněch lakonických vět vyčíst příliš nemůžeme.

Ve Výmaru si prohlédl Goethův dům, v Norimberku byt, kde žil Dürer, v Mnichově Pinakotéku. Ve Florencii navštívil galerii Uffizzi a Palazzo Pitti, v Římě Villu Borghese. Ve Vatikánu na něho silně zapůsobily Rafaelovy lodžie, jejichž kopie znal z domova, však také napsal, že to je „*jako u nás v Ermitáži*“.⁹⁹ V Mantově věnoval pozornost pevnostním stavbám a silně ho zaujaly renesanční Palazzo Te a Palazzo Ducale. Domníval se, že obojí by se velmi líbilo Mikuláši I., současně ale vyjádřil lítost nad tím, že „*to vše se pomalu rozpadá*“.¹⁰⁰ V Amsterdamu navštívil Rijksmuseum, ale ve vylíčení dojmů byl znovu charakteristicky skoupý: „*velmi mnoho pěkného*“.¹⁰¹ Podobné popisy následovaly i z Londýna, z National Gallery a British National Museum. Během cestování po Nizozemí si zajel do Zaandamu, aby si prohlédl domek Petra Velikého. Dřevěné stavení bylo oblíbeným poutním místem ruských cestovatelů a carevičova návštěva se neobešla bez slávy. Přišly se na něho podívat zástupy lidu, v domku ho čekala teta Anna Pavlovna, přivítala ho chlebem a solí a následovaly přípisky na zdraví cara a ruského námořnictva.¹⁰²

95 Tamtéž, s. 139, dopis č. 40, 24. 10. 1838, Milán.

96 Tamtéž, s. 268, dopis č. 59, 14. 1. 1839, Neapol.

97 Tamtéž, s. 404, dopis č. 79, 19. 4. 1839, Tillburg.

98 Tamtéž.

99 Tamtéž, s. 211, dopis č. 51, 17. 12. 1838, Řím.

100 Tamtéž, s. 152, dopis č. 42, 21. 10. 1838, Mantova.

101 Tamtéž, s. 379, dopis č. 76, 4. 4. 1839, Amsterdam. V témže roce navštívil Amsterdam jiný ruský cestovatel, kníže Alexej Petrovič Meščerskij, který byl podstatně sdílnější. Rembrandtovým obrazům věnoval celé čtyři strany svého cestopisu. Viz Alexej Petrovič MEŠČERSKIJ, *Zapiski ruskogo putešestvennika: Gollandija, Belgija i Nižnij Rejn*, Moskva 1842, s. 48–52.

102 *Perepiska*, s. 385, dopis č. 76, 5. 4. 1839, Amsterdam. Carevičova návštěva byla zapsána na mramorovou destičku v předsíni domku. Zanedlouho ji tam našel kníže Alexej Meščerskij, viz A. P. MEŠČERSKIJ, *Zapiski*, s. 73.

Opravdové nadšení z viděných památek na nás z dopisů dýchne jen zřídkka. Nejvíce Alexandrovi učaroval chrám Sv. Marka v Benátkách, snad i proto, že mu připomínal pravoslavné chrámy v Kyjevě, takže si ho prohlížel opakovaně. Podobně fascinován byl chrámem Sv. Petra v Římě a dómem v Miláně. Zajímaly ho antické vykopávky v Pompejích a Herculaneu. Dokonce se zapojil od odkrývání jednoho z domů, kde byly nalezeny mimo jiné mramorové busty Scipiona Africana a císaře Vespasiana.¹⁰³ Málodky jmenoval konkrétní dílo, a pokud ano, potom se mu zjevně výrazně líbilo; v Bologni byl v Akademii výtvarných umění (dnešní Národní galerii) a v paměti mu utkvěl obraz Sv. Cecílie od Raffaella, v galerii Uffizi socha Venuše Medicejské.

Jak byl skoupý na chválu, šetřil slovy i tam, kde se mu něco nezamlouvalo. Když se vyjádřil, že se mu něco nelíbí, důvody příliš nerozepisoval. Kostel San Lorenzo s hrobkou Medicejů ve Florencii komentoval slovy: „*Přiznám se, že kromě originálnosti se mi tato pestrost příliš nelíbí.*“¹⁰⁴ Neměl příliš pochopení pro okázalost barokních paláců neapolských Bourbonů. Příměstskou rezidenci Capodimonte popsalsuše: prý to byla „*velká stavba, ale velmi nevkusně postavená*“, a proslulý palác v Casertě, kterým ho provázal král osobně, se mu zdál ohromný, ale víc nic: „*Komnaty jsou velké, ale skoro všechny nedodělané, třebaže dávno načaté, a ty, které jsou hotové, dle mého názoru, ve velmi špatném vkusu.*“¹⁰⁵

Jak jsme již předeslali, ač mimo původní program, Itálie na careviče zapůsobila. Patrně to nebyla záliba povrchní, protože hned v Como se začal učit italsky: „*Zdejší jazyk se mi hodí, protože bez tlumočnicka nelze ničemu rozumět.*“¹⁰⁶ A snad nebylo náhodné, že právě v Itálii si nechal pořídit portrét. Malíř Natale Schiavoni jej zvěčnil v Benátkách (viz Obr. 1).

Operní představení hodnotil většinou velmi kladně, až na výjimky, jako v římském Teatro Apollo, kde viděl Donizettiho operu „*Marino Faliero a dva přehloupé balety, jedno i druhé velmi špatné, publikum bylo velmi nespokojené a hodně pískalo a několik čtveráků hvízdalo do taktu, čemuž se všichni smáli.*“¹⁰⁷ Pro baletní přestavení v Itálii nenašel slova uznání ani jednou, všechny mu přišly „*hloupé*“, „*přehloupé*“ či „*směšné*“.

Na programu cesty byly i návštěvy vzdělávacích institucí. Formální vzdělání carevičovo bylo ukončeno, jeho návštěvy univerzit byly společenskými událostmi. Celkem vstoupil na půdu čtyř univerzit, a to v Uppsale, Turíně, Leydenu a Oxfordu. V Uppsale na něho velmi dobře zapůsobili studenti, kteří byli „*neobyčejně uctiví, vypadají jako pořádní lidé,*

103 *Perepiska*, s. 266–267, dopis č. 59, 12. 1. 1839, Neapol.

104 *Tamtěž*, s. 190, dopis č. 48, 29. 11. 1838, Florencie.

105 *Tamtěž*, s. 268, 271, dopis č. 59, 14. a 16. 1. 1839, Neapol.

106 *Tamtěž*, s. 119, dopis č. 37, 8. 10. 1838, Como.

107 *Perepiska*, s. 208–209, dopis č. 51, 14. 12. 1838, Řím.

Obr. 1: Natale Schiavoni, Portrét careviče Alexandra Nikolajeviče.

v *uvážlivých oblecích – bez vousů – ne tak, jako v Německu*.¹⁰⁸ Na Turínské univerzitě nic zajímavého neshledal. V Leydenu navštívil „*akademický senát, kde rektor univerzity měl ke mně řeč v latině, našťěší krátkou*“.¹⁰⁹ Nejvíce se rozepsal o návštěvě Oxfordu, kde dostal diplom příznávající mu titul doktora občanského práva. Nepříjemné ale byly ofiiality s návštěvami spojené: „*Zase jsem musel odpovídat na ty prokleté proslovy*“.¹¹⁰ Jistá nervozita pramenila patrně z nespokojenosti nad znalostí anglického jazyka.¹¹¹

Podobně jako na své předcházející cestě po ruské říši,¹¹² Alexandr projevoval zájem o filantropii. Od budoucího cara se očekávalo, že se bude starat o blaho poddaných a péče o sirotky, chudé a nemocné k tomu neoddelitelně patřila. Nejvíce dobročinných institucí si prohlédl v italských státech a v Anglii. Hodnocení z Itálie vesměs nebyla dobrá. Městská nemocnice v Como, umístěná v středověkém špitálu Sv. Anny, v něm zanechala rozpačité dojmy: „*čtyři ohromné nevytopené místnosti bez kamen, takže nechápu, jak mohou nemocní vydržet zimní chlad*“, vadila mu všudypřítomná špína.¹¹³ V Neapoli mu byl ukázán Albergo dei Poveri, rozlehlý sirotčinec, údajně pečující o 3 000 chlapců a 1 600 dívek, z kterých měly být nejčastěji pokojské a služebné. Úroveň instituce komentoval slovy: „*Slavné zařízení, ale mohlo by být lépe spravováno; říká se, že doktor je velký mizera a na místo prospěchu škodí*“.¹¹⁴ V Neapoli ještě viděl velký městský špitál, „*který vůbec není postaven na náš způsob, protože nemocní jednoduše leží na dlouhých chodbách s otevřenými dveřmi a okny, čistota také není záviděníhodná*“.¹¹⁵ Zato v Anglii, kde navštívil Invalidovnu v Chelsea a v Greenwichi (pro námořníky), věznice Paddington a New Gate, ústav pro choromyslné Bedlam a ústav pro výchovu chudých dětí Christ-hospital, shledal vše v uspokojivém až výborném stavu.¹¹⁶

Z korespondence nevyplývá přílišné zaujetí výdobytky průmyslové revoluce, byť s řadou technických novinek se Alexandr dostal do styku. Z Mnichova hlásil, že viděl „*nepochopitelný galvanický telegraf, úplnou čertovinu*“.¹¹⁷ Navštívil několik průmyslových pod-

108 Tamtéž, s. 38–39, dopis č. 2, 10. 6. 1838, Stockholm.

109 Tamtéž, s. 386, dopis č. 76, 6. 4. 1839, Haag.

110 Tamtéž, s. 440, dopis č. 86, 10. 5. 1839, Londýn.

111 Při jiné příležitosti, když byl pozván obchodníky z City na oběd a byly pronášeny přitipky a proslovy, „*i na mne došla řada říci pár slov anglicky, a chvála Bohu, všechno dobře dopadlo*“.¹¹¹ Tamtéž, s. 439, dopis č. 86, 9. 5. 1839, Londýn.

112 *Venčanje s Rossijej*, s. 78, 108, 110.

113 *Perepiska*, s. 125, dopis č. 38, 28. 10. 1838, Como.

114 Tamtéž, s. 273, dopis č. 60, 18. 1. 1839, Neapol.

115 Tamtéž.

116 Tamtéž, s. 410, 411, dopis č. 80, 26. a 27. 4. 1839, Londýn; s. 415, dopis č. 81, 1. 5. 1839, Londýn.

117 Tamtéž, s. 107, dopis č. 34, 23. 9. 1838, Mnichov. Předvedený přístroj byl Gaussův elektromagnetický telegraf. Jednalo se o telegrafní spojení na vzdálenost 5 km, přičemž předchozí první pokus učiněný v Göttingenu spojil vzdálenost pouhých 700 metrů. Telegrafní spojení v Rusku bylo poprvé

niků, sklárny v Muranu u Benátek, slavný londýnský pivovar Whitebread, továrnu na děla u Stockholmu, kde byly vyráběny pevnostní kanóny pro Rusko. V Londýně viděl práce na tunelu pod Temží a setkal se hlavním inženýrem Isambardem Brunelem. Registroval rozmach Londýna, ale vnímal i jeho negativa: „Londýnská předměstí, přes která jsme jeli, se více a více rozrůstají, ale architektura domů se mi nelíbí, a nadto je vše začouzeno dýmem.“¹¹⁸

Alexandr pobýval především ve městech, ale dokázal ocenit i přírodní krásy. Při dlouhém pobytu v Como podnikal pravidelné, někdy až dvacetikilometrové procházky podél Lago di Como, případně vyrážel na projížďky na loďce. V Neapoli si, stejně jako většina jiných cestovatelů, neodepřel výstup na Vesuv (19. ledna 1839).¹¹⁹ S doprovodem dojeli do Portici, posnídali a dál šli pěšky: „Láva dosud zcela nevystydla a na mnoha místech se z ní kouří. Na samý vrchol kráteru nás vynesli na nosítkách; na vrcholku jsme obešli téměř celý kráter, ale mlha byla bohužel tak silná, že na pět kroků jsme nic neviděli, kromě sirných výparů a plamenů šlehajících z některých skulin.“¹²⁰

Alexandr byl vášnivým lovcem¹²¹ a tuto zálibu můžeme jasně vidět i při jeho evropské cestě. O honu u rezidence lombardského místokrále v Monze napsal: „Podobný hon jsem ještě nezažil, celkově jsme zabili kolem 600 kusů divoké, z toho já – jednoho divokého kozla, množství bažantů a zejména divoké králíky, bylo jich tolik, že nestíhali nabíjet zbraně.“¹²² Podobné zážitky se opakovaly v Neapolském království a překonány byly ve Vídni, když s arcivévodou (nevíme kterými) vyrazil na lov na kance. Celkem zastřelili 303 kusů, „já sám – 42, sám nevěřím svému štěstí, počasí bylo velmi příjemné a podobný lov jsem nikdy neviděl“.¹²³ Oblíbenou zábavou též byla střelba na terč, Alexandr trénoval v Emži a v Holandsku, na písečných dunách u Haagu. Samozřejmostí byla pravidelná jízda na koni a 5. června 1839 se carevič rozptýlil koupelí v řece, s mladými princí nasavskými plaval v Mohanu.

Třebaže o 19. století můžeme hovořit jako o době, kdy cestování přestává být výsadou aristokracie, carevičova cesta není případem „ztráty exkluzivity“, kdy šlechta byla konfrontována s měnící se společenskou situací. Alexandr stál na samém vrcholu společenského žebříčku, pohyboval se v uzavřené dvorské a aristokratické společnosti. I šlechtický

použito v roce 1832, když baron Pavel Lvovič Schilling propojil Zimní palác s ministerstvem dopravy. Viz *Encyklopedičeskij slovar*, vol. XXXIIa, Sankt-Petěrburg 1901, s. 780.

118 *Perepiska*, s. 406, dopis č. 79, 21. 4. 1839, Londýn.

119 Bratři Děmidovové vystoupali na Vesuv v prosinci 1757, jejich strýc Nikita Akinfjjevič Děmidov v únoru 1773. Viz *Putešestvije bratjev Demidovyh*, s. 186; *Žurnal putešestvija N. A. Demidova*, s. 172–174.

120 *Perepiska*, s. 274, dopis č. 60 (zápis 19. 1. 1839).

121 Od 13 let lovil zajíce a kachny, ve 14 letech se poprvé účastnil lovu na vlky a v 19 letech zastřelil prvního medvěda. Viz I. ZIMIN, *Povsednevnaja žizň*, s. 154.

122 *Perepiska*, s. 139, zápis 25. 10. 1838, Milán.

123 *Tamtéž*, s. 321, dopis č. 67, 23. 2. 1839, Vídeň.

cestovatel mohl mít starosti s ubytováním nebo výdaji na cestu, carevič nic z toho řešit nemusel. Necestoval inkognito, jeho příjezd byl všude očekáván, a tudíž nikdy nemohl zbavit svůj pobyt oficialit. Odpovídaly tomu i aktivity, které by soukromník jen těžko absolvoval – vojenské přehlídky, návštěvy vzdělávacích institucí nebo charitativních a nápravných zařízení. Jinak se ovšem choval jako běžný šlechtický turista, projevoval zájem o pamětihodnosti, muzea, galerie, divadla. Rád se zúčastnil lovu a nebyly mu proti mysli ani delší pěší procházky. Pročítáme-li carevičovi dopisy, napadá nás otázka, jakým byl člověkem? Oddaným otci a vlasti, se smyslem pro povinnost, citlivým, ne však sentimentálním, vnímavým k okolí, se zájmem o historii, umění a vše, co souviselo s vojenstvím. Také se slabostí pro krásné ženy, ale u jednadvacetiletého mladíka by cokoli jiného působilo podezřele.

Žádný z Romanovců nepodnikl v 19. století cestu rozsahem i pojetím srovnatelnou s putováním careviče Alexandra. V něm se ještě odráželo dědictví Petra Velikého, touha poznat Evropu jako geografický a kulturní prostor Rusku blízký a současně vzdálený. Pro Romanovce toto byla jedna z forem přihlášení se k evropskému dědictví. Až se na «učednickou cestu» vydá Mikuláš II., nezamíří do Evropy, ale do Asie.¹²⁴ Na druhou stranu, z korespondence ani na okamžik nevyplývá pocit méněcennosti vůči Evropě, ani v ní není řešen vztah Ruska a Evropy. Naopak, Rusko před námi stojí jako svébytná země a v řadě srovnání se carevič domníval, že poměry a věci doma jsou lepší. Vystupuje jako ruský vlastenec, ne však jako nesmiřitelný nacionalista. V tomto se liší od dalších romanovských carů, Alexandra III. (toho především) a Mikuláše II., neboť také oni nikdy nezpochybňovali blízkost Ruska k Evropě, ale zároveň na ni pohlíželi podstatně negativněji a jejich víra v Rusko a nacionální citění byly ještě silnější.

124 R. WORTMAN, *Scenarios of Power*, s. 324–328. Oficiální popis cesty viz Esper E. UCHTOMSKIJ, *Putešestvije na vostok jego Imperatorskogo Vysočestva Gosudarja Naslednika Cesareviča, 1890–1891*, Sankt-Petěrburg 1893–1897.

Summary

Tsarevich on the journey through Europe: Alexander Nicolaevich and his correspondence with the Tsar Nicholas I, 1838–1839

More than one year, from June 1838 until the mid-July 1839, Alexander Nicolaevich, the heir of the Russian imperial throne, the later Emperor Alexander II, was travelling through Europe. He visited Sweden, Denmark, most of the German countries, almost all of the Italian states, Austrian Empire, the Netherlands and England. His journey was a part of the systematic preparation for the future reign. We can reconstruct the course of the journey thanks to the regular and intensive correspondence between Alexander and his father, the Emperor Nicholas I. First of all, the route of this journey was determined by political and family ties of the Romanovs with the European ruling dynasties. The Emperor's aim to find a suitable wife for Alexander was connected with it closely (and Alexander has found her in the person of Maria Hessen-Darmstadt, daughter of grand-duke Ludwig II).

Although we can speak about the 19th century as a period when the travelling was ceasing to be an aristocracy privilege, tsarevich's journey was not an example of "the loss of exclusivity" when the aristocracy was confronted with the changing social situation. Alexander stood on the top of the social hierarchy and he was associated with the elite aristocratic society. Even the noble traveler could have

concerns with the accommodation or with travelling expenditures, tsarevich should solve nothing similar. He did not travel incognito, his arrival was awaited and he could not escape some official duties. He visited military parades (with great pleasure, we must admit), educational, charitable and penal institutions. Otherwise, he appeared as a common noble tourist, he was interested in sights, museums, galleries, theatres.

Any other member of the Romanov family did undertake a journey compatible with tsarevich Alexander's by scope or conception. The heritage of Peter the Great was still present in that journey, the desire to experienced Europe as a geographical and cultural space close and distant to Russia at the same time. It was a declaration of the Russia's allegiance to the European heritage. On the other hand, no display of the inferiority was present in the correspondence. Russia stands before us as a distinctive country, and in many comparisons Alexander was convinced that the conditions and things at home are better. He was Russian patriot, but not a nationalist. He was different from the later emperors, Alexander III (him primarily) and Nicholas II, because they also never questioned Russia's closeness to Europe but simultaneously they looked on it with more disdain.